

Tərcümədə yalançı dostlar problemi

Sabir Əliyev

Azərbaycan Dillər Universitetinin elmi işçisi

E-mail: sabir.aliyev.1992@mail.ru

Rəyçilər: filol.ü.f.d., prof. Q. Bayramov,
filol.ü.f.d., dos. F. Abdullayeva

Açar sözlər: tərcümə, beynəlmiləl sözlər, müxtəlif dillər, alınma sözlər, çətinliklər

Ключевые слова: перевод, международные слова, разные языки, заимствованные слова, трудности

Key words: translation, international words, different languages, borrowed words, difficulties

Transformasiya prosesində tərcüməçi müxtəlif çətinliklərlə rastlaşır. Məxəz və hədəf dillərin hər birinin özünəməxsus spesifik xüsusiyyətlərə, fərqli quruluşlara və müxtəlif dil ailələrinə məxsusluğu tərcümə prosesini çətinləşdirir. Eyni zamanda, xalqların fərqli mədəniyyətlərə və adət-ənənələrə malik olması bir dildən digər dilə tərcümədə müəyyən problemlər yaradır. Bütün bunlarla yanaşı, dillər arasında bir qrup sözlər də mövcuddur ki, onlar yazılış və səslənmə etibarilə oxşar, eyni cür olsalar da fərqli leksik mənalara malikdirlər. Beynəlmiləl sözlər və ya tərcüməçinin yalançı dostları termini tərcümə prosesində ciddi anlaşılmazlıqlara, münasibətlərin pozulmasına, xoşagəlməz vəziyyətin yaranmasına səbəb ola bilər. Belə hallarla qarşılaşmamaq üçün tərcüməçi hər iki dili mükəmməl bilməli və geniş dünyagörüşünə malik olmalıdır [1, s. 41].

Tərcüməçinin yalançı dostları (the false friends of a translator) hər iki dildə yazılışına və səslənməsinə görə oxşar olan, lakin mənaca fərqli olan sözlər nəzərdə tutulur. Sözlər eyni və ya oxşar yazılışa və səslənməyə malik ola bilər, lakin bu onların eyni mənaya malik olması anlamına gəlmir. “Yalançı dostlar” terminini ilk dəfə fransız alimləri M. Kessler və J. Derokini 1928-ci ildə *faux amis du traducteur* şəklində işlətmişlər. Bu ifadə zaman keçdikcə kalka üsulu ilə başqa dillərə keçmişdir. Müxtəlif xalqlar arasında iqtisadi, siyasi, mədəni, ticarət əlaqələrinin genişlənməsi dillər arasında çoxlu beynəlmiləl sözlərin toplanmasına səbəb olmuşdur [2, s. 82]. Bu sözlərin bir qismi bir dildən başqa dilə alınma söz kimi daxil olaraq formalaşmış, zaman keçdikcə həmin dillərdən birində söz öz mənasını qoruyub saxlayıb, digərində isə həmin mənə sıradan çıxıb. Belə sözlər hər iki dildə eyni qədim kökdən, ümumi mənşədən gəlir. “False friends” ifadəsi ilə yanaşı, dildə “true friends” ifadəsinə də rast gəlinir və burada sözlər yazılışına, səslənməsinə görə oxşar və eyni mənaya malikdirlər. Ona görə bunlar tərcüməçi tərəfindən asanlıqla anlaşılar: *hotel* – *отель* – *otel*, *radio* – *радио* – *radio*, *film* – *фильм* – *film*, *energy* – *энергия* – *enerji*, *minimum* – *минимум* – *minimum*, *element* – *элемент* – *element* kimi çoxlu sözlər ingilis, rus və Azərbaycan dillərində həm qrafik, həm də mənə etibarilə oxşardır [5, s. 72].

Tərcüməçinin yalançı dostları nəinki xarici dil öyrənmək istəyən şəxslər hətta tərcüməçilər üçün belə çətinlik yaradan məsələlərdən biridir. Mütərcim bu sözlərlə rastlaşdıqda həmin sözlərin lüğətdə mənalarına nəzər yetirməlidir. Əks təqdirdə, tərcüməçinin yalançı dostları anlaşılmazlığa səbəb ola bilər, bu da öz növbəsində yanlış tərcüməyə gətirib çıxarır. Məsələn: *a brilliant ring* – rus dilinə (прекрасное/блестящее кольцо) kimi tərcümə edilməlidir, ancaq rus dilindəki *бриллиант* sözünə səslənmə etibarilə uyğun gəlidiyi üçün yanlış olaraq

бриллиантовое кольцо kimi anlaşılr. Halbuki, ingilis dilində *brilyant üzük* – *diamond ring* kimi verilməlidir. Bu cür sözlər dillərarası omonimlər də adlanır, mənşə etibarilə də oxşardır, lakin ifadə etdikləri mənaya görə fərqlənirlər. Məsələn, *fabric* sözü - Azərbaycan dilindəki *fabrik* mənasında yox, *toxunma mal*, *toxuculuq məmulatı*, *communal* – *kommunal yox*, *ictimai* kimi tərcümə edilməlidir. Tərcüməçi ona çətinlik yaradan sözlərlə qarşılaşdıqda, onları araşdırmalı, sözlər arasındakı oxşarlığa aldanmamalıdır: Auditorium (eng) – zal mənasındadır, rus dilində аудитория (audience), bog (eng) - bataqlıq deməkdir, rus dində Бог - (God), chef (eng) – baş aşpaz, rus dilində - шеф (boss, manager), clay (eng) – gil, rus dilində - клей (glue), gymnasium (eng) – idman zalı, rus dilində - гимназия (grammar school), insult (eng) – təhqir, təhqir etmək, rus dilində - insult (stroke), focus – diqqət cəmləşdirmək, rus dilində - фокус (magic trick), list (eng) – siyahı, rus dilində - лист (leaf), “lunatic” (eng) – “səfeh”, “axmaq”, “dəli”, rus dilində - лунатик (sleepwalker), “magazine” (eng) – “jurnal”, rus dillində - магазин (shop), prospect (eng) – perspektiv deməkdir, rus dilində проспект (avenue) anlaşılr, stool(eng) – taburetkə, rus dilində стул (chair), troop (eng) – qoşun deməkdir, rus dilində труп (corpse), “accurate” (eng) – “dəqiq”, rus dilində “səliqəli”, “actually” (eng) – “əslində”, rus dilində “aktual”, “officiant” (eng) – “din xadimi”, rus dilində - ofisiant, “heroine”(eng) – “qəhrəman qadın obrazı”, rus dilində “geroin”, “grip” (eng) – “tutmaq”, “qulp”, rus dilində “qrip” – “грипп”, decade (eng) – on illik, rus dilində “декада” - 10 gün, “bucket” (eng) - “vedrə”, amma rus dilində “buket” kimi anlaşılr [3, s. 26].

Nəzərə almaq lazımdır ki, yalnız müxtəlif dil ailələrinə məxsus olan dillərdə yox, qohum dillərdə belə “yalançı sözlərə” rast gəlmək olur. Türk dil qrupuna daxil olan Azərbaycan, türk və qaqauz dillərində də belə sözlər mövcuddur. Bizim dillər arasında da formaca eyni, lakin mənasına görə fərqlənən bu cür sözlər mövcuddur. Məsələn, “pəzəvəng” sözü Azərbaycan dilində “iri cüssəli, yekəpər şəxsə” deyilir, türk dilində isə bu söz vulqarizmdir. Türk dilində “başkent” dedikdə, “əsas, başlıca şəhər” nəzərdə tutulur, amma Azərbaycan dilində bu mənanı “paytaxt” sözü ifadə edir [4, s. 111]. “Fesat”(fəsad) sözü türk dilində “pislik”, “əxlaqsızlıq”, “korrupsiya” mənasını verir, ancaq Azərbaycan dilində bu “hər hansı bir görülən işin ağır, pis nəticə”si mənasındadır [4, s. 354]. Başqa bir nümunəyə nəzər yetirək, məsələn, german dil qrupuna daxil olan ingilis dilində “gift” - “hədiyyə”, “bacarıq”, “istedad” anlamını ifadə etdiyi halda, alman dilində “gift” sözü “zəhər” mənasındadır. Müvafiq olaraq, ingilis dilində “gifted” dedikdə, “bacarıqlı”, “istedadlı” anlaşılr, alman dilinə isə “giftig” “zəhərli” kimi tərcümə olunur. “Dose” – alman dilində “miqdar”, “doza” mənasındadır, halbuki bu ingilis dilinə “can” - “konserv qutusu”, “tin” - “dəmir qutu” kimi tərcümə olunur. İngilis dilində *aggressive* sözünün həm aqressiv, həm enerjili, həm də inadkar mənaları var. Lakin rus və azərbaycan dillərinə tərcümə etdikdə, həvəskar tərcüməçilər ingilis dilindəki *aggressive* sözünün, rus dilindəki “агрессивный” qarşılığını verirlər, halbuki, sözün *энергичный, настойчивый* mənalarını nəzərə almırlar və ya bilmirlər. Başqa sözlə, hərfən tərcümə edirlər. Məsələn, “aggressive salesman” dedikdə ilkin olaraq, “aqressiv satıcı” anlaşılr, tələffüzdə olan belə oxşarlıq, çaşqınlığa səbəb olur. Lakin, əslində “inadkar satıcı” anlamı unudulur. Belə yanlışlıqlara yol verməmək üçün tərcüməçidən peşəkarlıq tələb olunur. Başqa bir nümunədə isə, ingilis dilindəki “electric” sözü, rus dilindəki “электрик” sözünə “peşə sahibi” nə səslənməsinə görə uyğun gəlir, baxmayaraq ki, bu sözün kökündə hər üç dildə elektriklə bağlılıq var, ingilis dilində “electric” sözünün mənası Azərbaycan dilində elektrik, rus dilində isə “электрический” və “электрик” mənalarını ifadə edir, “elektrik” - “peşə sahibi” anlamına gəlmir.

Qeyd etmək istərdim ki, mütərcimlər hər iki dildə sözlər arasında forma oxşarlığına

aldanaraq dilin lüğət tərkibində olan belə sözləri hərfən tərcümə edirlər. Başqa sözlə, hədəf dilin normalarını pozurlar. Belə hallar sözlər xüsusilə formaca oxşar olduqda baş verir, lakin, bu sözlər həmişə mənə, məzmun cəhətdən uyğunluq təşkil etmir. Tərcümə etdikdə qəti olaraq beynəlmiləl sözləri hərfən tərcümə etməyin yanlış olduğunu demək də düzgün deyil. Həmişə istisnalar mövcuddur və əgər tərcüməçi hərfən tərcümə etməyin düzgün olduğunu düşünürsə, o zaman bu üsuldən istifadə etmək olar.

Məqalənin aktuallığı. Dildə sözlər arasındakı forma oxşarlığı tərcüməçilər üçün müəyyən çətinliklər yaradır. Yazılış və səslənmə etibarilə oxşar, eyni cür olan belə sözlərin tədqiqi transformasiya prosesində mütərcimə kömək olur.

Məqalənin elmi yeniliyi. Beynəlmiləl sözlər və ya tərcüməçinin yalançı dostları termini tərcümə prosesində ciddi anlaşılmazlıqlara səbəb olduğundan onların bir neçə dildə müqayisəli təhlili tərcümə sahəsində çalışan mütəxəssislər üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Məqalədə “tərcüməçinin yalançı dostları” termini yalnız nəzəriyyə baxımından izah edilməmiş, praktik olaraq müxtəlif dillərdə mütərcimlərin qarşılaşdıqları beynəlmiləl sözlərin həmin dillərdə tərcüməsi yer almışdır.

Ədəbiyyat

1. Abdullayeva F. Peşəkar tərcümənin əsasları. Bakı: UniPrint, 2010.
2. Bayramov Q.H. Tərcümə sənəti. Bakı: OKA Ofset nəşriyyatı, 2008.
3. Долгополов Юрий. A Collection of Confusable Phrases. False ‘Friends’ and ‘Enemies’ in Idioms and Collocations. Moscow: Llumina Press, 2004.
4. Moran A.V. Türkçə - İngilizce sözlük. İstanbul: M.E.B, 1971.
5. Newmark P. A textbook of translation. London: Prentice Hall, 1988.

S. Aliyev

The Problem of False Friends in translation Summary

The Article deals with false friends in translation. This is a common mistake committed by translators, because very often they are deceived by the form of the word which coincide in both languages. Besides, translators forget that a word borrowed from a language is not wholly borrowed in all its meanings, therefore they may coincide in one meaning and differ in others. The formal identity deceives the translators as a result they commit mistakes.

С. Алиев

Проблема ложных друзей в переводе Резюме

В статье рассматривается проблемы ложных друзей в переводе. Это распространенная ошибка совершаемая переводчиками потому что очень часто форма этих слов совпадает в обоих языках и обманывает переводчиков. Кроме того, переводчики забывают что слово, заимствованное из одного языка, не полностью заимствовано во всех его значениях, поэтому они могут совпадать в одном значении и различаться в других. Формальная идентичность обманывает переводчиков, в результате они совершают ошибки.